

**"TOR" USRED VINOGRADA NA BRIJEGU.
 POKUŠAJ ODREĐIVANJA LOKACIJE NOVOG ZRINA
 HILLSIDE FORTIFICATION REMAINS IN THE MIDDLE OF A VINEYARD
 (EFFORTS TO LOCATE THE REMAINS OF NOVI ZRIN STRONGHOLD)**

Gábor Hausner

Lajos Négyesi

Ferenc Papp

Povijesni institut

Mađarske akademije znanosti

Uri utca 53

Budapest

Primljeno / Received: 14. 7. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5) - 05 Novi Zrin.292.52

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Autori u članku nastoje odrediti lokaciju utvrde Novi Zrin koja je postojala od 1661. do 1664. godine. Na temelju izvora pronađenih u novije vrijeme oni su nadopunili i potvrdili ranije poznata razmišljanja o smještaju Novog Zrina s lijeve obale Mure kod sutoka potoka Kaniže i Mure.

Ključne riječi: 17. stoljeće, obitelj Zrinski, smještaj utvrde Novi Zrin

Key words: 17th century, Zrinski nobility, location of Novi Zrin stronghold

Dana 10. kolovoza 1664. posebni carski povjerenik Simon Reninger u vašvarskom je turskom vojnom taboru prihvatio mirovni sporazum koji je u svojem šestom članku određivao da "nijedna strana ne smije niti obnoviti niti opskrbiti posadom utvrdu koja se nalazi nasuprot Kaniže, jer bi u danom trenutku ta utvrda mogla poticati spomenute pobune."¹ Time je završen rat koji je izbio 1663. godine, među ostalim i zbog spomenutog Novog Zrina. Casus belli, utvrda podignuta 1661. kod sutoka potoka Kaniže i Mure, na lijevoj obali Mure, na turskom ozemlju, a koju su Turci zauzeli 30. lipnja 1664. nakon trodnevne opsade te 7. srpnja spalili do temelja, konačno je nestala s lica zemlje, premda su je zemljovidni s početka 18. stoljeća još označavali.² Kasnije je bilo brojnih pokušaja da se odredi smještaj i zemljopisni položaj Novog Zrina, ali ti pokušaji nisu bili popraćeni identificiranjem pojedinih točaka na današnjem terenu. U ovom radu napraviti ćemo još jedan takav pokušaj, uz pomoć usporedbe slikovnih prikaza s rezultatima satelitske lokalizacije, obavljene tijekom terenskog obilaska. Nadamo se da ćemo ovime pridonijeti uspjehu kasnijih iskopavanja.³

¹ Marosi Endre, Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez, u: Hadtörténelmi közlemények (HK), 1971., br. 1., str. 124. Latinski tekst mirovnog sporazuma izdao je Stjepan Katona: Historia critica Regni Hungariae, sv. 33., Budim, 1804., str. 565-568.

² Hrenkó Pál, Zrínyi-Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában, u: Geodézia és kartográfia, 1979., br. 2., str. 128-132.

³ U ovom radu ne želimo se baviti poviješću izgradnje utvrde i pitanjima međunarodnih konstelacija. O ovome sažeto vidi: Perjés Géza, Zrínyi Miklós és kora, Budapest, 1965., str. 309-314. (drugo izdanje: Budapest, 2002., str. 334-339); R. Várkonyi Ágnes, Reformpolitika Zrínyi mozgalmában, u: Irodalomtörténeti Közlemények, 1987.-1988., br. 1-2, str. 139-140; Vándor László, Nagykanizsa története a honfoglalástól 1690-ig, Nagykanizsa, 1988., str. 43-44;

IZVORI

Za određivanje mjesta Novog Zrina, u nedostatku sustavnih arhivskih istraživanja, na raspolaganju nam stoje ponajviše pripovijedni izvori, suvremeni nacrti i likovni prikazi.

Sačuvana pisma Nikole Zrinskog sadrže prilično malo informacija o zemljopisnom okruženju utvrde. Zrinski je 5. srpnja 1661. obavijestio članove Dvorskog ratnog vijeća o vojnim razlozima za gradnju utvrde. Izvještaj o prikladnosti lokacije podnio je preko vojnog inženjera Wassenhovena, suradnika u gradnji, ali, na žalost, samo usmeno (moguće i crtežom), međutim u pismu tako i tako možemo pronaći nekoliko važnih uporišnih točaka. Jedna od njih je, na primjer, da dosljedno govori o brdu (mons): “onaj koji vlada tim brdom, vlada Međimurjem i dvjema rijekama, Murom i Dravom,” “ako slutimo da nam prijeti rat ili barem onakav mir kakav je bio dosada [...], nikamo ne možemo poslati pomoć, ako se makar i sto Turaka nalazi na tom brdu.” Otklanjajući prigovore protiv izgradnje utvrde, piše: “utvrdu ne gradim na turskom teritoriju, nego u cijelosti na svom vlastitom posjedu, na deset koraka od Mure, na udaljenosti dometa jednog topovskog hitca od Legrada [...] Još k tomu napominjem da je na četvrt milje odavde bila jedna utvrđica imenom Bajača, u kojoj se nalazila i posada nakon zauzeća Kaniže, ali je kasnije mjesto napušteno zbog svoje neprikladnosti.” Na prvi pogled nema tu govora o određenju lokacije, ali je ipak važna primjedba da “tijekom šezdeset godina nitko nije razgledavao ovo mjesto.”⁴ Zrinski ovdje pokazuje izvanredno dobru informiranost i pripremljenost, jer vidi se da vodi računa o djelatnosti kontrolnih komisija (Muster Commission) sastavljenih od članova Ratnog vijeća i pojedinih vojnograničnih kapetana, koje su ranije obilazile taj kraj.⁵ U sedamdestim godinama 16. st., kao i nakon 1600., doista je nekoliko komisija izvršilo posjete u utvrde i utvrđena mjesta oko Kaniže radi ispitivanja terena.⁶ Idući tragom sačuvanih izvora o radu komisija za pregled granica, nailazimo na geografski lokalitet na kojem je kasnije igraden Novi Zrin, a to je upravo Kakonya, koja se nalazi kod utoka potoka Kaniže u Muru. Godine 1577. kanišku dolinu obilazili su Andreas Kielmann, Juraj Zrinski, Franz von Poppendorf i poslanici štajerskih staleža, te su ustanovili da je na mjestu, gdje na brežuljku Kakonya stoji ruševna crkva okružena járcima, vodostaj potoka opasno nizak, toliko da ga s lakoćom mogu prijeći konjanici i pješaci. “A ciljem da ovaj dio doline opskrbe prikladnom obranom, naumili su pomoću jednog starog mrtvog rukavca Murinu vodu uvesti u kanišku dolinu.”⁷ Ovaj plan, koji se izjalovio zbog nedostatka “stručnjaka za pitanja vodotoka,” mogao je iskoristiti Zrinski pri gradnji utvrde, jer, kako piše István Vitnyédy, protestantski “sluga-doglavnik” Zrinskog, u jednom svom pismu datiranom u proljeće 1662.,

Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás tiszteletére. (Szerk. Vándor László), Zalaegerszeg, 2001., str. 96; vidi i najnoviju hrvatsku monografiju o Novom Zrinu: Hrvoje Petrić – Dr. Dragutin Feletar – Petar Feletar: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661–1664), Donja Dubrava–Zagreb, 2001., posebice: str. 58–69, 79–95. Što se tiče prijepora o vrijednosti same utvrde, tog se dotičemo samo onoliko koliko je to neophodno zbog kritike izvora. O tom prijeporu vidi: Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. I. rész, u: Századok, 1961., str. 507–533, II. dio. Ibidem: 1962., str. 25–44, posebice: str. 41–43. (Novije izdanje studije: Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok, Budapest, 1999., str. 185–187. U daljnjem tekstu citirat ćemo iz ovog izdanja.)

⁴ Nikola Zrinski Dvorskome ratnom vijeću, 5. srpnja 1661., Legrad. Zrínyi Miklós válogatott levelei. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bene Sándor, Hausner Gábor), Budapest, 1997., str. 117–118.

⁵ Kelenik József, A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén, u: Végvár és környezet. (Szerkesztette Petercsák Tivadar és Petó Ernő), Eger, 1995., (Studia Agriensia, 15.), str. 166.

⁶ Juraj Zrinski, Nikolin djed, sudjelovao je u komisijama koje su obilazile kaniške utvrde kao i u radovima oko ustrojavanja vojne granice nasuprot Kaniže, nakon pada tog grada u turske ruke. O svemu ovome vidi: Kelenik József, Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601., u: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. Hausner Gábor), Budapest, 2005., str. 353.

⁷ Kelenik, A kanizsai védelmi övezet..., op. cit., str. 166.

“ovih dana iskopan je velik jarak kod Novog Zrina, uz pomoć kojeg će se Mura uvesti u vodu Kaniže, a velika šuma koju su posjekli i iskopali, upotrijebit će se za korist nove utvrde.”⁸

Osim pisma upućenog Dvorskom ratnom vijeću, Zrinski je progovorio o utvrđi u još trima pismima kao i u oporuci sastavljenoj 1662. U oporuci Novi Zrin ostavlja voljenoj supruzi Mariji Sofiji Löbl i svojim kćerima, jer sina tad još nije imao. U oporuci piše: “Novi Zrin i tvrđavu izgradili smo na pustom mjestu, vlastitim snagama, uz veliki rad i znojenje, uz napore i nemjerljive troškove. To mjesto toliko je važno, da bez njega Međimurje ne bi moglo ostati sigurno. Dakle, ako se grad i utvrda u bitnom mogu sačuvati i, ako se u skladu s našom nakanom mogu još više usavršiti, tako da budu još sigurniji, u tom slučaju čemu ih neraskidivo pripojiti našem međimurskom posjedu.”⁹

Tek godinu dana nakon ovoga, 30. lipnja 1663., u pismu Giovanniju Sagredu opet govori o Novom Zrinu: “Moja utvrda, ako i nije na razini Breisacha ili Dunquerque-a, neka zna Vaše Gospodstvo, da ni Ivanić, ni Križ, ni Petrinja, ni bilo koje drugo mjesto na krajini, uz iznimku Koprivnice, nije toliko utvrđeno kao ona, što se tiče položaja i načina gradnje. To što neki kažu da utvrda ne brani Štajersku, nego samo moj otok, čisti je proizvod neznanja i zavisti [...] jer o očuvanju ili gubitku otoka neposredno ovisi i očuvanje ili gubitak Štajerske, budući da, u nedostatku bilo koje druge obrane, s njim neposredno graniči.”¹⁰ U pozadini navedenih redaka stoje kritike vojnog inženjera i pukovnika Jakoba von Holsta, usmjerene protiv Novog Zrina. Holst je, naime, po nalogu Dvorskog ratnog vijeća u proljeće 1662. preispitao utvrdu, kako bi “razvidio, je li to doista takvo mjesto, kakvim ga opjevavaju, to jest, je li u stanju obraniti se protiv vojske, te bi li se moglo još poboljšati.” Nadzornik ja zaključio da je utvrda neobranjiva te je izjavio da se “zbog smještaja ni ne može popraviti.”¹¹ Zrinski nije prihvatio ovo mišljenje, odbivši nepravednu usporedbu s tako značajnim i pravilno izgrađenim utvrdama kao što su, na primjer, Breisach ili Dunquerque, spomenuti u pismu Sagredu, koji se nalaze na Francuskoj granici, te je ispravno odredio mjesto Novog Zrina unutar ugarskog i hrvatsko-slavonskog fortifikacijskog sustava, usporedivši ga s Ivanićem (danas Ivanićgrad, središte jedne od kapetanija u Varaždinskom generalatu, utvrđen bastionima, pokraj rječice Lonje), Petrinjom u Zagrebačkoj županiji (koja se zahvaljujući financiranju od štajerskih staleža već u 16. stoljeću računala među značajnije utvrde) i Koprivnicom (jedna od značajnijih utvrda Slavonske krajine).

27. lipnja 1664. Zrinski se iz međimurskog vojnog logora pismom obratio vladaru. Ovaj spis koji optužuje Montecuccolija zbog načina vođenja rata, te memorandum nastao u Beču nakon pada utvrde, 17. srpnja 1664., koji je prožet ogorčenim tonovima, najvjerodostojniji su izvori za opsadu i pad Novog Zrina.¹² U daljnjem tekstu još ćemo se pozivati na njih, ali oni ne sadrže nikakvu novu obavijest o geografskom okružju utvrde.

Od pripovijednih izvora, s našeg je stanovišta vrijedno uzeti u obzir samo one, autori kojih su sudjelovali u opsadi Novog Zrina, to jest, one koji su se osobno nalazili na licu mjesta. U nekom smislu, možemo reći da smo u sretnoj situaciji, budući da poznajemo tri takva autora (dvojicu s kršćanske strane, a jednog iz turskog tabora) koji su ostavili odljji i vrijedan opis utvrde. K tomu,

⁸ István Vitnyédy Istvánu Rabyju, 8. travnja 1662., Locsmánd. Vitnyédy István levelei 1652–1664. (Kiadta Fabó András.) Magyar Történelmi Társaság, XV. Pest, 1871., str. 195. I vojno-inženjerski crtež koji je dao izraditi Pál Eszterházy lipnja 1664., dokazuje da je jarak bio dovršen, a popraćen je sljedećim tekstom: “Gräben, so der graff von Zrin machen lassen den wald vor die garnison zu versichern und zu gebrauchen”. Vidi: Hrenkó, op. cit., str. 127.

⁹ Oporuka Nikole Zrinskog, 6. travnja 1662., Čakovec. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 188.

¹⁰ Nikola Zrinski Giovanniju Sagredu, 30. travnja 1663., Čakovec. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 135.

¹¹ Gualdo Priorato, Historia di Leopoldo Cesare, Wien, 1670., II. sv., str. 106–107.

¹² Nikola Zrinski Leopoldu I., 27. lipnja 1664., vojni logor kod Novog Zrina; Nikola Zrinski Leopoldu I., 17. srpnja 1664., Beč. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 159–162, 213–222.

među njima je nacrt i izvještaj iz pera carskog generala koji je vodio obranu, Raimonda Montecuccolija:

“Dakle, ova utvrda izgrađena je stoga – piše Montecuccoli – da bi kao kakva poljska palanka [taborsko utvrđenje] pokrivala most koji je omogućio prijelaz do Kaniže preko Mure, te da osigura pozadinu onim četama, koje u vrijeme mira vrše pljačkaške pohode i povlačeći se pred turskim progoniteljima ovdje nalaze utočište s plijenom, pa da mogu nastaviti po vlastitoj volji. Stoga ovo mjesto nije imalo nikakva značenja, nije raspolagalo ni jarcima, ni štićenim putem, nije imalo ni oblika, ni bokova [...] grudobran mu je visok i tanak, k tomu ga nadvisuje takva jedna uzvisina, na koju su Turci namjestili svoje bitnice. Unutra nije bilo dovoljno prostora i bilo je otvoreno prema oba boka, jer bokovi nisu vodili sve do vode, te je stoga utvrda, ne manje u prvom, nego u zadnjem satu napada, bila u opasnosti da je zauzmu. Zbog uzdignutog terena i brežuljka koji se nad njim diže, utvrda je bila neprikladna za juriše van; bila je vrlo uska, tako da u njoj nije moglo skupa boraviti mnogo vojnika, a da se svi ne tiskaju i da ne smetaju jedan drugom; malo vojnika pak bilo je nedostavno za obranu. Kad je netko bio u utvrdi, mogao je sebi postaviti pitanje, gdje se zapravo nalazi: vojnici su je jednoglasno zvali torom.”¹³

Montecuccolijev opis ostavio je, sve do dana današnjeg, snažan pečat na sliku koju austrijska, njemačka i talijanska historiografija imaju o Zrinskom i njegovoj utvrdi,¹⁴ premda su mađarska istraživanja već prije nekoliko desetljeća skrenula pozornost na to, da se tema mora obrađivati uz

Slika 1: Nacrt opsade Novog Zrina načinjen od carskog generala Raimonda Montecuccolija.

¹³ Raimondo Montecuccoli, Della guerra col Turco in Ungheria, in: Le opere di Raimondo Montecuccoli. (A cura di Raimondo Luraghi) II., Roma, 1988., str. 428–431. Usp.: Rónai Horváth Jenő, Az 1664-ik évi Mura-Rába melléki hadjárat és a Szt-Gothárdi csata, u: HK, 1891., str. 305–306.

¹⁴ Na primjer, Gualdo Priorato, dvorski povjesničar Leopolda I., u svojem životopisu cara skoro riječ po riječ prenosi Montecuccolijevo mišljenje: “Zrinski je počeo graditi utvrdu na jednom uzvišenju uz obalu Mure, nasuprot svom vlastitom otoku [...]. Zrinski je izgradio ovu tvrđavu zato da bi Hrvatima osigurao odstupnicu za povlačenje nakon što bi obavili pljačkaški pohod na neprijateljskom teritoriju. Prije izgradnje utvrde spomenuti Hrvati nisu bili u stanju toliko brzo prijeći rijeku, a da ih ne dostignu turski progonitelji, što ih je prisiljavalo da za sobom ostave steknut plijen. To je bilo djelo privatne osobe, plan za izgradnju izradio je neiskusni inženjer, pa stoga utvrda nije bila ni toliko jaka ni toliko značajna, koliko su je neznalice uzdizale; stručnjaci su pak bili mišljenja da doista ne vrijedi ni koliko jedna poljska palanka.” Priorato, op. cit., sv. 2., str. 31–32. Ne radi se ovdje o slučajnom podudaranju jer Priorato je dio koji se odnosi na Leopoldov životopis dao na lektoriranje Montecuccoliju, a on je pak brižljivo preradio poglavlja koja se tiču Zrinskoga. Izvore o vezi između Priorata i Montecuccolija, donosi V. A. Veltzé u svojem izdanju Montecuccolijevih spisa: Raymund Montecuccoli: Ausgewählte Schriften (Hsg. V. A. Veltzé) I., Wien, 1899., LXXIV.-LXXVII.; III. Wien, 1900., str. 363–381. O njihovoj vezi vidi: Raimondo Luraghi, Introduzione, u: Le opere di Raimondo Montecuccoli (A cura di Raimondo Luraghi) I., Roma, 1988., str. 257. Usporedi: Bene Sándor, A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál), u: Irodalomtörténeti Közlemények, 1993., br. 5–6., str. 655, 661. – Ovo pak Montecuccolijuevo negativno mišljenje dospjelo je preko Priorata do historiografije 18. stoljeća, te njezinim posredovanjem do današnje austrijske i njemačke historiografije koja ga je nekritički prihvatila. Austrijski isusovac Franz Wagner (1675.-1748.) opisao je u prvom svesku životopisa cara Leopolda (Historia Leopoldi Magni Romani Imperatoris, I. Bd., Augsburg, 1719., str. 375–376) događaje iz 1664., uključujući i opsadu Novog Zrina, upravo na temelju Priorata, a Wagnerovo djelo kasnije će kao izvor poslužiti, među ostalima, i Mátyásu Bélu pri pisanju djela

Slika 2: Detalj Montecuccolijeva nacrt (objašnjenje: A: šanci Novog Zrina. B: turski opsadni jarci. K, M: turski topnički položaji).

memorandumu nazvavši Novi Zrin pukom palankom za vršenje pljačkaških pohoda. A ondje gdje piše o opasnosti zbog otvorenosti bokova, tu se već radi o izvrtanju stvarnih činjenica. Sve kad bi i oba boka utvrde bila otvorena (premda se, prema drugim suvremenim izvorima, barem na jednom boku nalazila neka vrsta ograde, od kolaca, koja se provlačila sve do vode), za vrijeme opsade se ustanovilo da su prirodne prepreke (na sjeveru umjetno jezero nastalo preljevanjem potoka Visszafolyó, na jugu poplavljeno područje oko Mure) poslužile kao odgovarajuća obrana, a Turci nisu ni pokušali izvesti napad na nepristupačnim mjestima. Montecuccolijev nacrt iz 1664. ni ne naznačuje da su se na spomenutim područjima nalazili napadači. (V. sliku br. 2.) Potpuno je kriva postavka da utvrda nije raspolagala opkopima, budući da Zrinski, Eszterházy i Čelebija tvrde pravo suprotno. Pa ipak se Montecuccoli, da bi zlonamjerno dokazao beznačajnost Novog Zrina, poslužio jednom tada raširenom anegdotom o utvrdi, proizašlom iz stanovitih dojava, prema kojoj je „Zrinski, čim je od turskog cara dobio dopuštenje da nad rijekom Murom izgradi ovčinjak radi zaštite svojih ovaca od vukova, odmah na istom mjestu počeo graditi Novi Zrin kao kakav tor za svoje jadne ovčice, da ih obrani od napada bijesnog turskog vuka.”¹⁷

temeljitu kritku izvora. Sve je ovo, međutim, Montecuccoli napisao godine 1670., za vrijeme obračuna s magnatskom Wesselényijevom urotom, u memorandumu priređenom za cara Leopolda I. (Della guerra col Turco in Ungheria), dakle, u jednom takvom djelu, glavni cilj kojega je bila legitimacija Vašvarskog mira i prebacivanje odgovornosti na ugarsku stranu. U interesu toga prešutio je neke činjenice, a druge je iskrivio.¹⁵ Na primjer, u jednoj bečkoj izjavi iz 1661. povoljno se izrazio o Novom Zrinu, istaknuvši njegovu važnu ulogu za blokiranje Kaniže.¹⁶ Tu je izjavu Montecuccoli prešutio u

Notitia Hungariae. Monografija Georga Wagnera, koja do dana današnjeg predstavlja obradu dotične teme na temelju najbogatijeg materijala – upravo pozivajući se na Priorata, među ostalima – služi legitimiranju Montecuccolija te se ne obazire ni na noviju mađarsku literaturu, kao ni na rezultate ranije pozitivističke historiografije: Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung*. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und die Friede von Eisenburg (Vasvár), Eisenstadt, 1964. (Burgenländische Forschungen 48.), o novom Zrinu na temelju Montecuccolija, str. 114–120. Kritiku je napisala R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*, Budapest, 1975., str. 90. O utjecaju Montecuccolija na austrijsku, njemačku i talijansku historiografiju sve do nedavnih vremena, vidi još: Perjés, A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita, op. cit., str. 185; Bene Sándor, *Zrínyi mint „magyar Mars,”* u: Esterházy Pál *Mars Hungaricus* (Sajtó alá rendezte, jegyzette és fordította Iványi Emma. Bevezette és szerkesztette Hausner Gábor.) (Zrínyi-Könyvtár III.), Budapest, 1989. (u daljnjem tekstu: Esterházy), str. 406.

¹⁵ Perjés Géza, A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita, op. cit., str. 185.

¹⁶ Marczali Henrik, *Regesták a külföldi levéltárakból*, u: *Történelmi Tár*, 1880., str. 754; Perjés, A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita, op. cit., str. 185.

¹⁷ *Denkmal Serinischer Höldenthaten...*, bez navođenja mjesta izdanja i tiskare, App. H. 2071.; *Schauplatz Serinischer auch anderer Teutschen Tapfern Helden-Thaten...*, bez mj. izd. i tisk., App. H., 2079., kao i: *Ortelius redivivus et continuatus*, Nürnberg, 1665., 2. dio, str. 197-198; te *Theatrum Europaeum*, Frankfurt am Main, 1669., 9. dio, str. 332. Usporedi: Bleyer Jakab, *Adalék Zrínyi Miklós és udvara jellemzéséhez és Zrínyi-Újvár történetéhez*, u: *Századok*, 1900., str. 221–226.

Nasuprot tendencioznom i naknadno načinjenom opisu, nacrt zemljovida, koji je pridodao izvješću o ratnom pohodu, „ispravan je i pouzdan, premda štur. Označuje samo glavne elemente. Nisu ocrtane ni građevine unutar utvrde. Opkop je smjestio na na uzvisinu, ali tako da je svoj tlocrt narisao na bočnu sliku reda brežuljaka.”¹⁸

Drugi opis Novog Zrina ostavio nam je vjerni pristaša Zrinskog, mladi Pavao Eszterházy, u spomenici pod naslovom Mars Hungaricus, napisanoj na latinskom nedugo nakon pada utvrde: „Novi Zrin, koji se nekada zvao dvorac Bolondos, služio je na korist obitelji Zrinski, koja ga je, iz zahvalnosti prema jednom od svojih vjernih služitelja [...], njemu prepustila. Međutim, s vremenom, kako je pao Siget, kao i Baboča i nedavno Kaniža [...], mjesto je potpuno opustošeno. Sve je to dosada bilo nenastanjivo i ležalo je u ruševinama, sve dok konačno veleštovani grof Nikola Zrinski, hrvatski, slavonski i dalmatinski ban, s nakanom da uznemirava kaniške Turke, nije jasno uvidio [...] prikladnost [...] mjesta, da bi se s njega mogli vršiti upadi na neprijateljsko ozemlje i činiti šteta – jer sa sjevera je bio susjed Kaniža, s istoka Segesd i Berzence – te je izgradio utvrdu o ovom obliku u kojem vidiš. Želja mu je bila da se utvrda prozove Novi Zrin, po njegovu vlastitom imenu, zato da bi se razlikovala od druge utvrde u Hrvatskoj, koja se nalazi u turskim rukama; tako da izgleda kao kakva tvrđava, a ne dvorac. Na onom pak dijelu, gdje se usko na utvrdu nadovezuje brijeg, od njega je razdvaja dubok jarak, dok na sjevernoj strani leži jezero, načinjeno uz veliki napor, a s juga i sa zapada, to jest, u smjeru Međimurja, okružuje je rijeka Mura. Budući da je izgrađena na malo višem brežuljku, netko tko dolazi od Međimurja, vrlo teško bi joj se mogao približiti. Ali ondje nema kamenja ni stijena, kao da je cijeli okoliš pjeskovit, te se stoga Novi Zrin, premda su ga uz veliki trud izgradila da bude tvrđava, nikako ne može nazvati doista učvršćenim mjestom, u prvom redu stoga što se brjegovi toliko uzdižu nad njim, da bi se s nekoliko mjesta mogao prikladno napasti topovima.”¹⁹

Esterházy je u ljeto 1664. i sam ondje bio na čelu ugarskih četa sastavljenih od 900 vojnika, na desnoj obali Mure, u taboru pokraj Kotoribe (na Montecuccolijevu nacrtu i poimenice se spominje), a prema svjedočanstvu pisama upućenih supruzi, i sam se našao u opkoljenoj tvrđavi. To je bilo moguće stoga što su, od samog početka turskih opsadnih operacija, branitelje utvrde svakodnevno zamjenjivale svježe i odmorne vojne snage iz redova vojske stacionirane u Međimurju, i to preko mosta na Muri, posebno izgrađenog za tu svrhu. Esterházy je 23. lipnja prvi put stupio u Novi Zrin. Temeljito ga je obišao, štoviše dao je i da se izradi crtež: “sve sam obišao” – piše dan poslije u pismu supruzi – “a poslao sam i crtež.”²⁰ U pismu od 30. lipnja

¹⁸ Hrenkó, op. cit., str. 126.

¹⁹ “Fuit autem NeoZrinium, olim castellum Bolondos nuncupatum commodum familiae Zrinianae, qui liberalitate erga benemeritum servitorem ducti eidem dictum locum cessere. Successu temporis vero occupato Sigeto, nec non Babocza ac postmodum Canisa, locus hic quoque funditus eversus, ad haec usque tempora inhabitabilis fuit ac in ruderibus stetit, donec tandem excellentissimus comes Nicolaus a Zrinio, regnorum Croatiae, Slavoniae ac Dalmatiae banus Canisienses Turcas mortificandi studio, praesertim cum locum ad inferenda per excursiones hostibus damna opportunissimum perspiceret, quippe qui Canisam a septentrione, Segesdinum ac Berzenczam ab oriente vicinas haberet, in hanc, quam vides, erexit formam, a suoque nomine Novam Zrinianam appellari voluit, ad distinctionem alterius in Croatia prae manibus Turcarum existentis; ita, út non castelli, verum munitionis cuiuspiam prae se ferret faciem. Ea enim parte, qua montem sibi coniunctum habet, fossa profunda ab eodem divellitur, ad Arctum vero lacus ingenti labore exstructus adiacet, ad Austrum vero et occasum seu qua insulam respicit, fluvio Mura cingitur. Cumque in eminentiori paulo colle sit aedificata, arduum ex insula euntibus praebet ascensum. Verum nulla hic saxa et rupes reperias, cum omnia hic arenosa sint ideoque quamvis munimentum ingenti labore sit perfectum, neque tamen vere fortalium nominari potuerit, praesertim cum montes eidem ita immineant, út tormentis pluribus ex locis perquam opportune peti possit.” Esterházy, str. 162., 252.

²⁰ Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 24. lipnja 1664., iz tabora pod Novim Zrinem. Magyar Országos Levéltár (MOL) P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 125. Izdano u: Esterházy, str. 326.

ponovno spominje odlazak u utvrdu,²¹ 14. srpnja pak gledao je ostatke obrambenih strojeva, dignutih u zrak i zapaljenih od Turaka, kao i turske topovske položaje.²² Njegova pisma potvrđuju, a tu i tamo korisnim obavijestima i nadopunjuju (kao na primjer kad se spominje "donja ograda" utvrde²³) ono što je opisano u spisu *Mars Hungaricus*. I nakon preispitivanja izvora za memorandum dolazi se do zaključka da je Esterházy o događajima u kojima je i sam sudjelovao, uvijek pisao točno, uz korištenje vlastitih komentara i suvremenih dokumenata.²⁴

Kao prilog spisu *Mars Hungaricus* sačuvan je i dosta detaljan nacrt zemljovida u mjerilu 1:11 000, s ovim natpisom: "Geometrijski nacrt mjesta i slika opkopa Zrinskoga, Novog Zrina kod rijeke Mure, koji je zauzet 1661. Turci su ga opsjeli 3. lipnja 1664., 30. lipnja ponovno su ga zauzeli, na kraju su ga digli u zrak, zapalili i potpuno razorili. Iste godine, 7. srpnja, napustili su ga."²⁵ Nacrt je vjerojatno identičan s crtežom poslanim kući supruzi iz tabora pod Novim Zrinem, usporediv je s Montecuccolijevim nacrtom i podudara se s tekstualnim izvorima. (Vidi ilustraciju 11.) Iz pisama Istvána Vitnyédya znamo, na primjer, da je utvrda imala tri bastiona, upravo onako kako se vidi na slici.²⁶ Već citiran Esterházyjev opis kao i crtež načinjen na licu mjesta, za vrijeme opsade, treba smatrati vjerodostojnim, štoviše, kako ćemo vidjeti, najvjerodostojnijim kod određivanja lokacije Novog Zrina.

Spomenute kršćanske izvore lijepo nadopunjuje izvještaj turskog svjetskog putnika Evlije Čelebije o Novom Zrinu i njegovoj opsadi. Čelebija je proljeća 1664. iz Bosne pohitao u Ugarsku, kako bi sudjelovao u turskom vojnom pohodu te je, izuzevši period od otprilike 8 do 10 dana – kad je Mehmed IV. pomoću tatarskih četa predvođenih 19-godišnjim Ahmedom Girajem, sinom Giraj-kana, do kraja opustošio Međimurje kao i hrvatsku i slavonski krajinu – do kraja bio prisutan kod opsade. Čelebija je tada već bio proputovao skoro cijelo Osmansko Carstvo (1660. je posjetio i Zrinskog u Čakovcu), a doživljava s putovanja skupio je u djelu *Sejihatname*. U šestom svesku tog djela piše o položaju i obliku Novog Zrina (na turskom: *Yeni Kala*): "Na obali rijeke Mure, an šumovitom i sjenovitom rukavcu, nalazi se drvena utvrda slična Kaniži. Istina je da ju je kleti neprijatelj oblikovao utvrdu Aleksandra Makedonskog: širina zida je pedeset stopa, visina pedeset laktova. Među stablima u utvrdi, ima tamo neko stablo koje je samo izraslo, veliko je to stablo, sa svojim lišćem izraslo iz zida utvrde, duboko ukorijenjeno i već dugo vremena se ne ruši. Između ukorijenjenih cerova i hrastova nasuli su zemlju i od toga su napravili zid utvrde. Sa kopnene strane izgradili su sedam bastiona sličnih Aleksandrovu bastionu, u svakom od kojih se nalaze četrdeset-pedeset baljemez-topova te više kolomburna i šahi-topova. Sa strane rijeke Mure pak na obali nema zida utvrde, već su na tom boku izgradili most uz pomoć pedeset lađa,

²¹ "...prekjučer navečer bio sam unutar utvrde, vidio sam, kako su digli u zrak turski lagum." Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 30. lipnja 1664., iz tabora pod Novim Zrinem. MOL P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 128. Izdano u: Esterházy, str. 327.

²² "Prekjučer sam bio u Novom Zrinu i kod turskog tabora. Pogledao sam lagume i bitnice. U svakom slučaju, takav trud još nikad nisam vidio." Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 16. srpnja 1664., na polju kod Hodosánya. MOL P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 132. Izdano u: Esterházy, str. 328.

²³ Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 7. srpnja 1664., Novi Zrin. MOL P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 130. Izdano: Esterházy, str. 328.

²⁴ Bartoniek Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt.* (Kiadta Ritoók Zsigmondné), Budapest, 1975., str. 439; Hausner Gábor, *Esterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663–64-ben vívott harcáról*, u: Esterházy, str. 11–14.

²⁵ "Geometrische Delineation vnd abbildung der Zrinischen Schantz Zrinwahr an dem Muhrflusse, welche erobert worden Anno 1661. Von dem Türcken belägert ao. 1664. den 3 Juny. Den 30 Dito erobert, letzlich gesprengt, verbrandt vndt gänzlich Demoliret. Von Ihnen verlassen worden darauff gefolgten 7. July desselbig Jahrs." Autor koji se potpisuje monogramom M. I. O.: nacrt mjesta opsade Novog Zrina iz 1664., crtano perom i vodenim bojama. MOL T 2. XXXII. kutija, 1064. Hrenkó, op. cit., str. 126–127.

²⁶ Pismo Istvána Vitnyédya Kecskésu i Ivanu Draškoviću, 5. srpnja 1661., Sopron. Oboje u: Fabó MTT XV., str. 158.

te preko tog mosta svaki dan iz utvrda Čakovca i Legrada, kao i iz vilajeta Međimurja, ulazi vojska u ovu utvrdu; oni dolaze kao pomoć i svakodnevno donose hranu. Opkop utvrde do vrha je pun tekućom vodom, toliko da bi po njem mogla ploviti i galija.”²⁷ Od ovoga su još vrjednija zapažanja o tijeku opsade, koja ćemo kasnije još citirati. Gyula Szekfü je doveo u sumnju vrijednost Čelebije kao izvora, pa ga stoga otada međunarodna i domaća historiografija uzimaju sa značajno većom zadržkom. “Ako Evlijino djelo postavimo onamo gdje mu je doista mjesto te ga uvijek čitamo kritički nastojeći razdvojiti fikciju od stvarnosti, ako ne povjerujemo njegovim očitim pretjerivanjima, onda dijelovi Sejahatname, koji se tiču Ugarske, značajnim podacima obogaćuju naše spoznaje o Ugarskoj iz doba turske vladavine.”²⁸

Sve ovo u vezi s opisom Novog Zrina znači da su primjedbe vezane za izgled terena i karakter građevine, kao i redci napisani o stanju bastiona i opkopa, ispravni, budući da se podudaraju s ranije predstavljenim kršćanskim izvorima; naprotiv, pretjerivanja svojstvena Čelebiji trebamo vidjeti, na primjer, u navođenju broja bastiona kao i topova koji se nalaze u utvrdi, u preuveličavanju snage utvrde i broja članova posade, te broja poginulih u borbi i onih koji su završili u zarobljeništvu.²⁹

Među ilustracijama već smo spomenuli Montecuccolijev nacrt i crtež napravljen radi ilustriranja odgovarajućeg poglavlja djela Mars Hungaricus, koji je Esterházy dao da se izradi, vjerojatno po nekom inženjeru. Osim ovih ilustracija sve u svemu vjerodostojnim možemo smatrati detaljni zemljovid Međimurja, koji je napravio carski vojni inženjer Giovanni Giuseppe Spalla 1670. godine (koji, s natpisom Forte Zrino demolitio, označuje i ruševine Zrina kod ušća Visszafolyópataka, na zadnjoj uzvisini hrpta brežuljka uz obalu Mure³⁰), odnosno nacрте nadodane rukopisu koji sadrži opis povijesno-zemljopisnih odnosa šomočke županije, a napravljen je u tijeku predradnja za izradu djela Mátyása Béla, Notitia Hungariae; i ti crteži na uzvisini zvanog Újhegy, koja je zadnja na legradskom vinorodnom brijegu, ucrtavaju utvrdu “Serény Újvár”, odnosno “Új Zerén.” Ove je nacрте, kako kaže Pál Hrenkó, na licu mjesta napravio geograf János Matolai.³¹

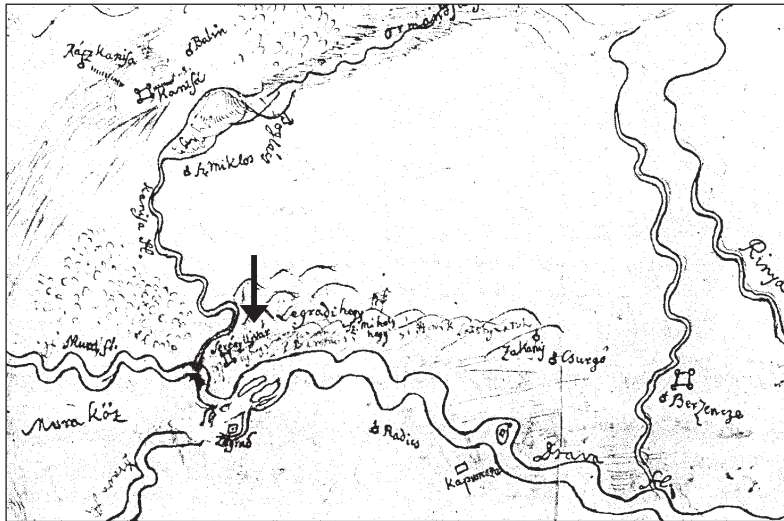
Slika 3: Detalj sa zemljovida Međimurja od carskog vojnog inženjera Giovanniije Giuseppe Spalle. Sliku ruševina Novog Zrina označili smo strelicom.

²⁷ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1600–1664. (Fordította Karácson Imre.), 2. kiadás (Az előszót és a szómagyarázatokat írta Fodor Pál), Budapest, 1985., str. 572.

²⁸ Fodor Pál, Előszó, u: Evlia Cselebi..., op. cit., str. 8–9, 14.

²⁹ Brojčane podatke turskih povjesničara općenito treba uzimati s velikim oprezom: pedeset stopa, sedam bastiona, tisuću vojnika pristiglih u utvrdu, sve to kod Čelebije jednostavno znači “mnogo.”

³⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár TK 255. Rukopisni zemljovid ucrtan na pergament, veličine 48x21 cm, omjera 1:115 200. Usp. Hrenkó, op. cit., str. 128–130; Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál, Magyarország régi térképeken, Budapest, 1989., str. 78–79.

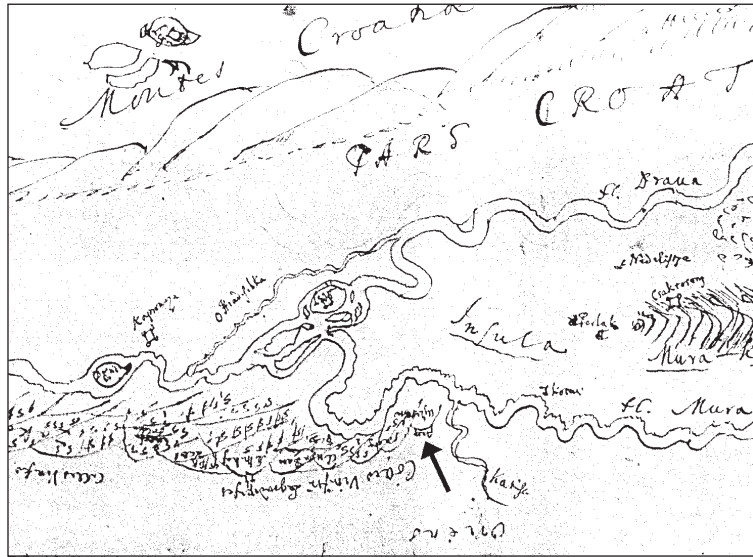
Slika 4: Slika lokacije Novog Zrina na skici zemljovida napravljenog za djelo *Notitia Hungariae Mátyása Béla*. Lokaciju utvrde označili smo strelicom.

Ilustracije i vedute objavljene na stranicama spisa *Theatrum Europaeum* i drugih suvremenih izdanja, prije možemo vrednovati kao dokumente europskog interesa i pozornosti za Novi Zrin u 17. stoljeću.

RANIJI POKUŠAJI LOKALIZACIJE

János Matolai pokušao je u 20-im i 30-im godinama 18. stoljeća identificirati lokaciju Novog Zrina u vezi s prikupljanjem podataka za izradu djela Mátyása Béla o Ugarskom Kraljevstvu. Bél je tijekom pripremnih radnja za poglavlje o zaladskoj županiji dobio podatke o Novom Zrinu, koje je isusovački povjesničar Franz Wagner nadopunio dijelovima vezanih za životopis cara Leopolda I. Nakon što je obradio ove podatke, dovršen je rukopis sveska koji opisuje zaladsku županiju, negdje u 30-im godinama 18. stoljeća. O Novom Zrinu među ostalim stoji i ovo: "Zrinski je tu utvrdu podigao, tako reći, kao čuvara mosta postavljenog na Muru, kao pribježište Hrvatima, kao tvrđavu protiv neprijatelja koji je neprestalnim pustošenjima uništavao kaniški kraj, ali ju je podigao na lošoj poziciji. Više je nalik pribježištima koja se, kako kažu, grade radi obrane tabora ili radi opsade gradova. Ali osim toga ima i još nedostataka, jer nema ni opkopa koji bi ga okružio, a nema ni bokova opremljenih za obranu. Šanac se toliko izdiže iz zemlje da mu se donji dio može oboriti topom, a utvrda je i toliko uska da, ako u njoj ima samo malo više

³¹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Lat. 277. („Minuta Clarissimi Mathiae Belii Comitatus Békés, Veszprim, Ugocsa, Simig, Szala Albensem ac Tolnensem concernentia”) fol. 120v., 131r. Sve tri slike nacrtane perom, nalaze se u dijelu koji potječe od nepoznatog autora, pod naslovom *Observationes ad Comitatus Simegiensis*. Na istom mjestu (121r) i tekst spominje utvrdu: Új-hegy, “hoc est novum promontorium, Historicis Novum Serinium, a Nicolao Serinio, qui idem sive finium contra Turcas Kanisienses tutandorum”. Pisac zatim nabrāja pojedine dijelove lanca brežuljaka nazvanog Földvár ili Légrádi-hegy (“vocatur Légrádi-hegy”): Új-hegy, Unom-Bánom, Szent Mihály-hegy, Homok, Látó-hegy. Utvrdu spominje na još dva mjesta: 122v., 142r. Jedan dio podataka vezanih za Novi Zrin, mogao je poteci od Kristofora Festeticsa, odvjetka obitelji Festetics, koja je stekla posjede Zrinskih i smatrala se “nasljednikom” obitelji Zrinski, a i njegovo ime rukopis spominje na nekoliko mjesta. (I zemljovid Međimurja Giuseppea Spalle, na kojeg smo se prije već pozvali, dospio je iz vlasništva obitelji Festetics u Nacionalnu knjižnicu Széchényi.) Iz jednog pisma Mátyása Béla znamo da je Bél opis šomočke županije zapravo poslao Kristoforu Festeticsu na pregled negdje oko 1728. godine. Mátyás Bél Dánielu Hajnócziju, 12. lipnja 1731., Požun. Bél Mátyás levelezése. (S. a. r., a jegyzeteket írta Szelestei N. László), Budapest, 1993. (Magyarországi tudósok levelezése III.), str. 230. (br. 417. sz.) Usp. još: Hrenkó, op. cit., str. 131–132.

Slika 5: Crtežni prikaz Novog Zrina na drugoj skici zemljovida napravljenoj za djelo Notitia Hungariae. (Označili smo strelicom.)

ljudi, jedni će drugima smetati, te su je stoga u šaljivom vojničkom izričaju nazvali torom. Nego, ono što je čini u najvećoj mjeri neprikladnom, jest to da se, gledajući s vrhova susjednih brjegov, može izračunati broj posade, te tako ne mogu provoditi ni prodore. Što se tiče dijela utvrde sa strane rijeke, ona je zatvorena samo kolcima, inače omogućuje lak prodor i samim konjanicima.”³²

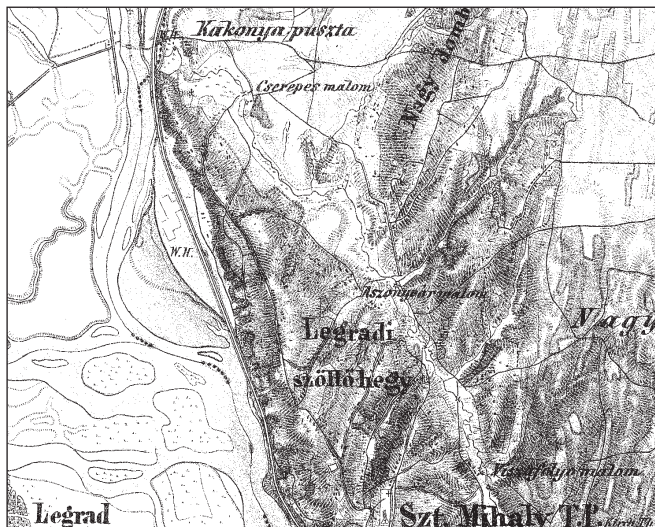
Osim Matolajjevih nacрта, suvremeni zemljovidi (M. Seuter, Josip Bedeković, C. Weigelius),³³ kao i crtež koji prikazuje Novi Zrin, a nalazi se u knjizi o vojno-matematičkim znanostima Burckhardta Puerkensteina, objavljenoj 1731. u Augsburgu, dokazuju da je početkom 18. stoljeća još bila živa uspomena na Novi Zrin.³⁴ Postojanje utvrde to mjesto palo je u zaborav tek onda

Slika 6: Segment iz prvog vojnog mjerenja, koji prikazuje pretpostavljenu lokaciju Novog Zrinja (Col. IV., Sect. 17.) U desnom gornjem uglu Gagonie = Kakonya.

³² Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján. (Szerk. Káli Csaba.) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1999. (Zalai Gyűjtemény 46.), str. 57. Preveo Szőke Béla, iz rukopisa koji se nalazi u Batthyányevoj zbirci ostrogonske nadbiskupske knjižnice, pod signaturom Hist. I. hhh.

³³ H. Petrić – D. Feletar – P. Feletar, op. cit., str. 25–29.

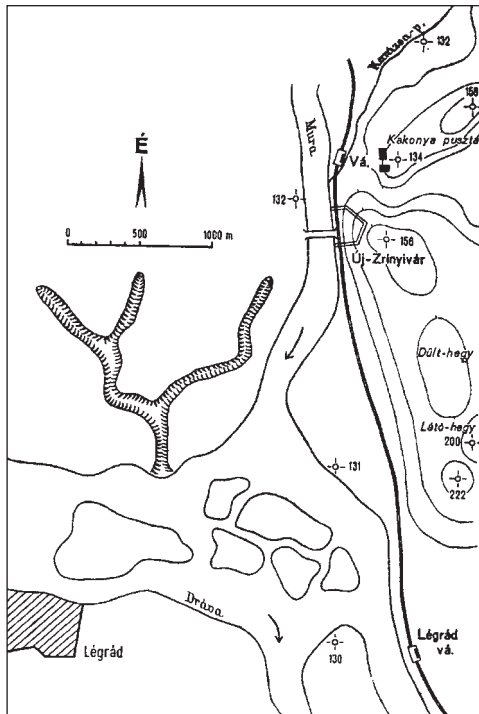
Slika 7: Segment iz drugog vojnog mjerenja, koji prikazuje legradski brijeg s vinogradom (Col. XXIII., Sect. 61.)

kad su se preostale ruševine “već potpuno uništene, svele samo na neznatno uzdignute hrpice.”³⁵

Na vojnim zemljovidima i tekstovnim opisima izrađenim 1784. kao rezultat prvog vojnog mjerenja (“Josephinische Aufnahme”), dovršenog za vladavine Josipa II., više se ne pojavljuje utvrda. Ime nekadašnjeg utvrđenja ponovno izranja tek dobrih nekoliko desetljeća kasnije, u

statistici Kraljevine Ugarske Eleka Fényesa, koja pri opisu tekućih voda, jezera i močvara šomočke županije, u vezi s Dravom bilježi da se “kod Legrada sudara s vrhom šomočkih brjegov, ondje gdje je nekad stajala zemaljska utvrda Zrisnih (Zerinvár), velikih župana šomočkih.”³⁶ Krajem 19. stoljeća ponovno probuđeni zemljopisni i povijesni interes morao je doći do tužne konstatacije da “od te nekadašnje, povijesno znamenite utvrde danas više nema ni traga te se i samo mjesto, na kojem je nekad stajala, vrlo teško može sa sigurnošću utvrditi.”³⁷

Otada je dugo vremena istraživanje bilo prepušteno samo preostalim opisima, crtežima i bakrorezima. Posebice su ovi zadnji uzrokovali mnogo pomutnje na području utvrđivanja lokacije utvrde; više autora koji su se bavili ovom temom, “nisu mogli ni razriješiti

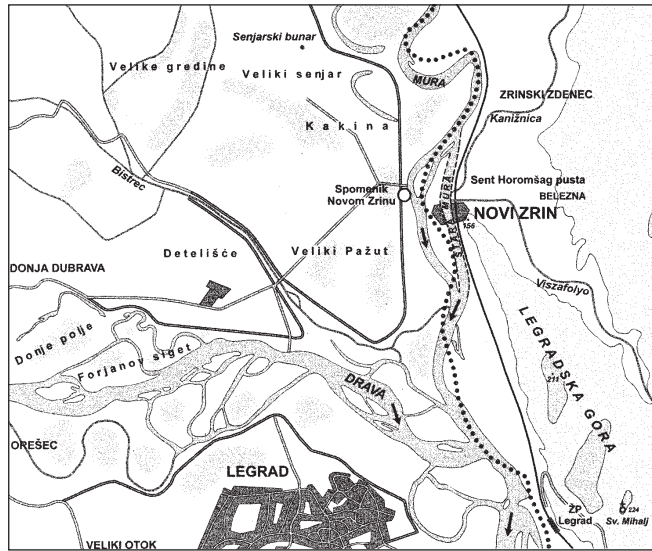
Slika 8: Nacrt lokacije Novog Zrina izrađen od Géze Perjésa, za koju je on pretpostavio da je na njoj bila utvrda.

³⁴ Burckhard Puerkenstein, *Auserlesener Anfang zu denen höchstnützlichen mathematischen Wissenschaften*, Augsburg, 1731. Usp. Széchy Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664.*, IV. sv., Budapest, 1900., str. 177., 182.

³⁵ Zala megye a XVIII–XIX. században..., op. cit., str. 60.

³⁶ Fényes Elek, *Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, 2., javított kiadás, I. k., Pest, 1841., str. 194.

³⁷ Eötvös Károly, *Zalamegye*, u: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből*, Budapest, 1896., str. 249.

Slika 9: Novi Zrin prema najnovijem hrvatskom mjerjenju. (H. Petrić – D. Feletar – P. Feletar: Novi Zrinj, vidi bilješku 1.)

pitanje, na kojoj obali Mure se utvrda nalazila.”³⁸ Ali, nećemo se upuštati da uđemo u veće detalje s ovim podacima te ćemo više obratiti pozornost na lokalizacijske pokušaje zadnjih desetljeća, povezanih s obilaskom terena i izradom nacrtu mjesta.

Nesigurnost u vezi s položajem Novog Zrina pokušao je raščistiti Géza Perjés u poglavlju Izgradnja Novog Zrina, u svojoj knjizi o Zrinskom.³⁹ Zemljovid koji je sam izradio, a daje i orijentaciju i mjerilo, utvrdu je ponovno smjestio na lijevu obalu Mure, u smjeru Kaniže, na obronak zadnjeg odvjetka legradskog vinogorja. Perjés, koji sam nije obilazio teren, osjećao je da je vjerodostojnost ovog nacrtu lokacije dvojben, jer je ustvrdio da u pitanju prigovora vezanih za lokaciju utvrde, zauzimanje stava dosta otežava to, “što se na temelju preostalih crteža ne može točno utvrditi lokacija utvrde, niti njezin tlocrt. Situaciju komplicira još i to što se tijekom tristo godina promijenio tok Mure.”⁴⁰

Na svojem nacrtu zemljovida prikazao je izvorna korita rijeke Mure i potoka Kaniže, iz 1660-ih godina, ali – vjerojatno kao pomoć za bolje razumijevanje – ucrtao je i željezničku prugu i postaje izgrađene u 19. stoljeću, kao i imena pojedinih uzvisina vinogorja i njihove visinske točke. Nije poznao potok Visszafolyó ili mu nije pridao značaj, a mi danas znamo da je taj potok najsigurnija referentna točka, budući da mu se korito u zadnjim stoljećima praktički nije mijenjalo. Perjésevu zaslugu ne umanjuje ni to, što su kasnije kartograf Pál Hrenkó i arheolog László Vándor, na temelju Montecuccolija i Esterházyja, kao i obilaska terena, lokaciju utvrde smjestili na malo više mjesto, na najuzvišeniju točku stražnje strane brežuljka, za koji je odredio da je visok 156 metara. Nacrt mjesta načinjen od Hrenkó-a, u mjerilu 1:11 000, sadrži samo najvažnije vodne elemente naših dana (Mura, cisterna Principális, potok Visszafolyó [ovaj zadnji pojavljuje se bez imena]) i orise brežuljaka, dok se autor nije upustio u oslikavanje mjesta i oblika utvrde.⁴¹ Vándor László već je godine 1972. u diplomskom radu točno odredio lokaciju Novog Zrina na platou vinorodnog brijega, koji pripada općini Órtilos u šomočkoj županiji,⁴² ali se ni on nije upustio u identifikaciju položaja utvrde na današnjem terenu; jedini nacrt koji je obavio,

³⁸ Vándor László, Zrínyi-Újvár helyének kérdése régészeti és történeti dokumentumok alapján, Somogy, 1992., br. 5., str. 67.

³⁹ Perjés, Zrínyi Miklós és kora, op. cit., str. 309–314. (2. izd., op. cit., str. 334–339.)

⁴⁰ Perjés, op. cit., str. 313. (2. izd., op. cit., str. 338.)

⁴¹ Hrenkó, op. cit., str. 133.

⁴² Vándor, Zrínyi-Újvár helyének kérdése..., op. cit., str. 67.

precrt Esterházyjevog zemljovida, oslikava tadašnje odnose na terenu, ali nedostaje određenje kardinalne točke i mjerila. Osim toga, potpuno ispušta najvrjedniji dio vojno-inženjerskog crteža, precizne orise utvrde, te se stoga teško može primijeniti na današnje prostorne odnose.

Identifikacijom lokacije utvrde bavio se i László Horváth u 80-im godinama i na temelju toga je 1988. Péter Németh obišao to područje. U dokumentaciji njegova terenskog obilaska može se pročitati ova dosta iznenađujuća konstatacija: "sjeverozapadni talijanski bastion još je u dosta dobrom stanju."⁴³ Jer, premda je on bio prvi koji je mislio da je na terenu vidio ostatke Novog Zrina, vrijednost njegove konstatacije mnogo umanjuje činjenica da prema našim današnjim spoznajama utvrda na sjeverozapadnoj strani nije imala nikakav bastion, te da se, govoreći o izgrađenim bastionima, ne može sa sigurnošću ustvrditi da se radi o "talijanskim bastionima."

S ciljem upoznavanja mjesta na kojem se nalazio Novi Zrin, godine 2001. skupina hrvatskih stručnjaka izvršila je obilazak terena, pod vodstvom Dragutina Feletara, te su o rezultatima obilaska izvijestili u monografiji koju su napisali o utvrđi. Na temelju topografske identifikacije Vándora László-a, sadržane u njegovoj pionirskoj knjizi koja svjedoči o temeljitom poznavanju mađarske stručne literature te sintetizira historiografska i kartografska istraživanja, lokaciju utvrde smještaju na vinorodne brjegovine općine Órtilos u šomočkoj županiji, a daju i njezin točan zemljopisni položaj, prema čemu bi to bilo u točki određenoj koordinatama 46° 19' 30" sjeverne širine i 16° 53' 30" istočne dužine.⁴⁴ Na rekonstrukcijskom crtežu (na kojem nema ni orijentacije ni mjerila) označeni su i nekadašnje i današnje korito Mure, ali, naprotiv, samo nekadašnje crta toka potoka Kaniže, dok je Novi Zrin iskliznuo sa 156-metarskog vrha brežuljka, kao i na nacrtu Géze Perjésa, koji je vjerojatno poslužio kao uzor.

S ciljem otkrivanja ostataka utvrde naposljetku su arheolozi Kálmán Magyar i Gyula Nováki obišli područje Órtilosa. Međutim, na teritoriju jako izbrazdanom rovovima, gdje postoji velika razlika u razinama, nisu našli nikakva određenog traga obrambenih šanaca Novog Zrina: "Na temelju površinskih tvorba nismo uspjeli na zadovoljavajući način odrediti rub nekadašnje utvrde. Na najvišem dijelu može se naći mnogo ostataka cigle. Širina i tlocrt utvrde mogli bi se utvrditi samo pomoću iskapanja. Na sjeverozapadnoj strani, na području jedne veće ravni, godine 2003. digli su spomenik do kojeg vodi stepenasti uspon."⁴⁵

OBILAZAK TERENA

Dosadašnja istraživanja utvrdu su, dakle, lokalizirala na području Órtilosa, na lijevoj obali Mure, na sjeverni kraj vinorodnog brijega koji se proteže na jug od nekadašnjeg mlina Kakonya, na područje koje se danas zove Szentmihály-hegy (brijeg Svetog Mihaela).⁴⁶ Ovo gledište u potpunosti podržava i Esterházyjev suvremeni vojno-inženjerski nacrt, međutim, na temelju pisanih izvora može izroniti i drugo mjesto.

Esterházyjev memorandum donosi nekoliko podataka u vezi sa smještajem utvrde. Iz njega doznajemo da je utvrda bila na visokom brežuljku koji je bio dubokim jarkom odvojen od susjednog brijega.⁴⁷ Kad se uzme u obzir brežuljkasta konfiguracija terena, brežuljak Kakonya

⁴³ Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár Rég. Adattár 107/1988. Usp. Magyar Kálmán – Nováki Gyula, Somogy megye várai a középkortól a kuruckorig, Kaposvár, 2005., str. 108., 182.

⁴⁴ H. Petrić – D. Feletar – P. Feletar, op. cit., str. 15., 37.

⁴⁵ Magyar – Nováki, op. cit., str. 108.

⁴⁶ Ranije ime tog vinorodnog brijega bilo je Új-hegy (novi brijeg). Još u 18. stoljeću imenom Szent Mihály-hegy nazivali su brežuljak koji se nalazi južnije od njega, na kojem se nalazila crkva Svetog Mihaela. Vidi bilješku br. 31. ako hoćemo biti točni, onda možemo koristiti naziv: točka visine 154,5. U daljnjem tekstu radije ćemo ga nazivati vinorodnim brijegom.

možemo smatrati makar ogrankom vinorodnog brijega koji jarak potoka Visszafolyó – koji je očigledno umjetno proširen – odvaja od višeg dijela brijega. Utvrda je mogla stajati i na brežuljku Kakonya, budući da i njega širok i dubok jarak odvaja od vinorodnog brijega. Prema sljedećem Esterházyjevu podatku, sjvereno od utvrde nalazilo se “jezero napravljeno uz silan trud.” Na sjever od brežuljka Kakonya zaobljuje se naplavno područje Mure. Zemljovid mjerila 1:10 000 ovo naziva ovo mjesto Zrinskim bunarom. Na istočnoj strani zaobljenja ulijeva se potok Kaniža, a na njegovu južnom kraju, kod podnožja brežuljka Kakonya, utiče u Muru. Na ovom se mjestu razaznaju tragovi brane. Ako su ponovno zagatili potok Kanižu, onda je na području Zrinskog bunara moglo nastati veliko jezero, koje identificiramo s jezerom koje spominje Esterházy. I nacrt Mátyása Béla utvrdu smješta u blizinu potoka Kaniže, na brežuljak odijeljen od vinorodnog brijega, što ne isključuje brežuljak Kakonya kao mjesto koje se može uzeti u obzir. Annamaria Jankó u studiji o crtežima utvrda na prvom i drugom vojnom mjerenju, postavlja kao mogućnost da vojni zemljovidi od spomenutih mjerenja oslikavaju ruševine Novog Zrina u Kakonya-pusztai.⁴⁸ Na temelju gorenavedenih argumenata pretpostavili smo da je Novi Zrin stajao na brežuljku Kakonya.

Pri identifikaciji lokacije utvrde – kako smo već spomenuli – najvažnijim dokumentom možemo smatrati vojno-inženjerski nacrt nađen u Esterházyjevoj ostavštini. Vjerodostojnost slikovnog prikaza terena na nacrtu možemo kontrolirati pomoću usporedbe s kasnije napravljenim zemljovidima. Prvo vojno mjerenje prijelaz smješta u Kakonya-pusztu (“Gagonie”). Budući da je zadaća Novog Zrina bila obrana prijelaza preko Mure, ova činjenica potvrđuje lokalizaciju utvrde na brežuljak Kakonya. Tok Mure razlikuje se od onog što je naslikano na vojno-inženjerskom nacrtu. Važniji elementi terena, potok Kaniža, mlin na Kakonyi, razaznaju se, proporcije slika su usporedive, ali nije točno njihovo mjerilo. Slika s drugog vojnog mjerenja detaljnija je, ali je u sadržaju identična s prvim vojnim mjerenjem. Znatnu promjenu možemo otkriti samo u promjeni linije Murinog korita.⁴⁹ (Vidi ilustracije 6-7.) Projekcijom zemljovida jednog na drugog, međutim, lokaciju Novog Zrina naslikanu na vojno-inženjerskom nacrtu, u svakom slučaju možemo lokalizirati na sjeverni kraj vinorodnog brijega, ali ne na brežuljak Kakonya.

Slika 10: Esterházyjev nacrt, crtež perom i vodenim bojama izrađen od vojnog inženjera koji se potpisao monogramom M. I. O., prilog djela Mars Hungaricus.

⁴⁷ Esterházy u izvornom tekstu za vinorodni brijeg koristi izraz mons, a za lokaciju utvrde izraz collis, dakle, nedvosmisleno razlikuje dvije geomorfološke forme. “Ea enim parte, qua montem sibi coniunctum habet, fossa profunda ab eodem divellitur [...]” i: „Cumque in eminentiori paulo colle sit aedificata, arduum ex insula euntibus praebet ascensum. [Mi smo istaknuli.]” Esterházy, str. 252.

⁴⁸ Jankó Annamária, Végvárak az I. és II. katonai felmérés térképein, u: Végvár és környezet. (Szerk. Petercsák Tivadar és Pető Ernő.) Eger, 1995. (Studia Agriensia 15.), str. 40.

⁴⁹ O promjenama korita Mure, kao i o regulaciji Mure i potoka Kaniže (cisterna Principális), vidi: A magyar vízszabályozás története. (Összeáll. Ihring Dénes), Budapest, 1973., str. 275–277.

Detaljna analiza vojno-inženjerskog nacrtu može se provesti na najbolji način uz pomoć zemljovida mjerila 1:10 000. Premda se dva zemljovida ne mogu projicirati jedan na drugoga, ipak se najvažniji elementi zbog detaljnosti slike mogu razaznati samo na ovom zemljovidu malog mjerila.

Na vojno-inženjerskom nacrtu obalna crta Mure sjeverno od utvrde pokazuje karakteristično zaobljenje, s otokom u sredini. Ovo je najvažnija identifikacijska točka, budući da se crta istočne obale tog zaobljenja slaže s linijom današnje cisterne Principális. Na terenu, na istočnoj liniji željeznice, još danas se može vidjeti jarak nastao od negdašnjeg korita, čemu se prilagođava cisterna Principális. Polazeći od ovoga, dobro se može identificirati nekadašnje ušće potoka Kaniže u Muru, a to je široko udubljenje koje se nalazi na donjem odsječku brežuljka Kakonye i potoka Visszafolyó. Uzevši u obzir gorenavedene identičnosti, na temelju vojno-inženjerskog nacrtu i zemljovida mjerila 1:10 000, lokaciju utvrde možemo odrediti na sjevernom kraju vinorodnog brijega. U ovom slučaju, jezero iskopano na sjevernom boku utvrde identično je s proširenjem donjeg odsječka potoka Visszafolyó, što vojni zemljovidi iz prvog vojnog mjerenja oslikavaju kao poplavljeno područje kod kakonskog mlina. Esterházyjevu tvrdnju da se brijegovi uzdižu nad utvrdom, možemo razumjeti i tako da se odnosi na vinorodni brijeg, budući da je južni dio brijega ponegdje i barem deset metara viši od sjeverne strana brijega, dakle pretpostavljene lokacije utvrde, koja ima nadmorsku visinu nešto iznad 150 metara. Ova razlika mogla je biti spektakularna ako je spomenuti jarak, koji je utvrdi odvajao od južnog dijela brijega, doista bila široka i duboka.

U skladu s ovim, pri obilasku terena 2005. godine u svibnju, pozornost smo usredotočili na preispitivanje dva područja. S jedne strane, na identifikaciju lokacije velikih jaraka na vinorodni brijegu, u blizini pretpostavljene lokacije utvrde; s druge strane, na obilazak brežuljka Kakonye, za koji pretpostavljamo da je mjesto nekadašnje utvrde. Za vrijeme obilaska terena, uz pomoć satelitskog uređaja za određivanje lokacije (GPS) utvrdili smo koordinate za nas važnih objekata, te smo ih zatim razmotrili na zemljovidu mjerila 1:10 000.

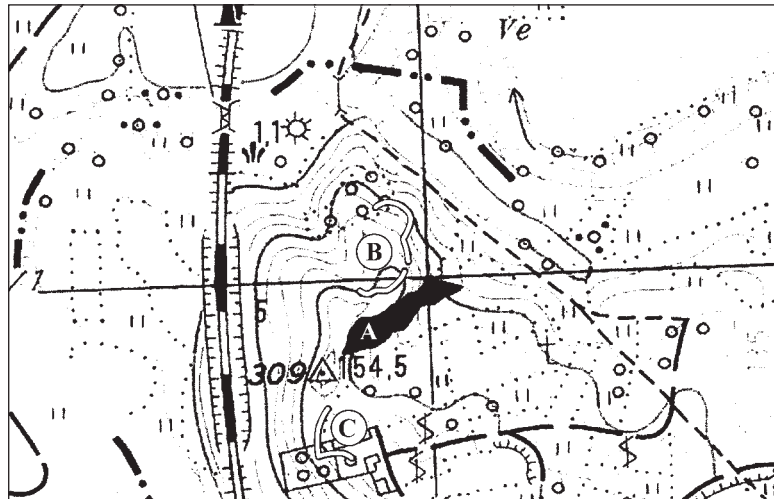
Za vrijeme obilaska terena morali smo uzeti u obzir da tražimo tragove trogodišnjih građevinskih radova i jedne opsade. Nedvojbeno je da se na sjevernoj strani brijega još i danas vide tragovi šanaca i ostaci cigala. Tradicija identificira jednu veliku jamu kao bunar utvrde. Ne smije se, međutim, zaboraviti ni da je na sjevernom kraju vinorodnog brijega, po priličnoj vjerojatnosti, postojalo i neko ranije, kasnosrednjovjekovno utvrđenje koje Esterházy zove kaštelom Bolondos.⁵⁰ S druge strane, na sjevernom kraju vinorodnog brijega, tijekom opsade iz 1664., i Turci su podigli šanac za topovsku bitnicu. Prema Esterházyju, na primjer, Turci su izgradili platforme za paljbu visoke 6-8 stopa, u koje su duboko uronili svoje opsadne topove. Za topnike su oblikovali široke položaje za paljbu, gdje je moglo stati i pedeset ljudi. Topovske su šance napravili tolikima, da bi mogli primiti i četiri tisuće vojnika.⁵¹ Ako je ostalo tragova ovim gradbama, onda njih, zbog njihove veličine, lako možemo identificirati i sa samom utvrdom.

Došašvi na lice mjesta prvo se moramo suočiti s činjenicom da gusta vegetacija znatno ograničava preglednost terena. Naš prvi put vodio je na vinorodni brijeg, po dobro održavanoj stazi mogli smo stići do "dvorišta utvrde," gdje stoji nekoliko obavijesnih ploča i spomenik podignut godine 2003. Ova terasa, široka otprilike 50 metara, izgledala je dosta suženom, a da bi

⁵⁰ U drugim izvorima nalazimo naziv Kecskvár: "Moj gospodar počeo je na ovoj strani Mure, na turskoj obali, između Legrada i Kotoribe, graditi silnu utvrdi, koju su prije toga zvali Kecskvár, a on ju je po vlastitom imenu prozvao Novi Zrin [...]" Pismo Istvána Vitnyédya Menyhértu Keczeru, 5. srpnja 1661., Sopron. Fabó MTT XV., str. 157. Usp. Cselebi, str. 73., „Kedskivár”.

⁵¹ Esterházy, str. 168.

Slika 11: Objava podataka dobivenih GPS-mjerenjem, u mjerilu 1:10 000 (Legenda: A: još i danas sačuvani jarci utvrde. B: zemljana barijera. C: ostatak obrambenog sustava ugrađenog u jarke utvrde.)

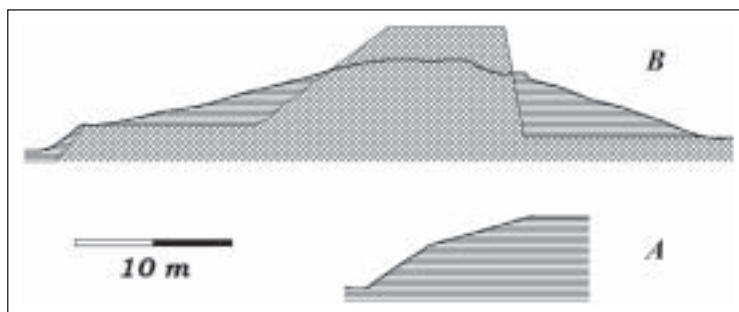
mogla primiti posadu od 1200-1900 vojnika o kojima izvješćuju izvori. Terasu s istoka i sjevera ograđuje markantna zemljana barijera, ali se ona mnogo prije čini prirodnom nego umjetnom tvorbom. Na južnoj strani barijere pak uistinu smo našli trag nečega što slični na jarak, a što je moglo biti čak i prirodna jaruga; u njoj se nastavlja put koji vodi na vinorodni brijeg. U prilog identifikaciji toga kao jaruge može govoriti i to, što se njezina dubina i širina prema hrptu brijega postupno samnjuju. U interesu kasnijeg evaluiranja, pomoću GPS-a utvrdili smo liniju "zemljane barijere" i oblik jarka-jaruge.

Na strani brijega, gdje se on sušta prema Muri, identificirali smo vojno-obrambene instalacije, ali ovi rovovi i vatreni položaji izgrađeni su u 50-im godinama kao dio vojnog sustava usmjerenog protiv tadašnje Jugoslavije. U jednoj velikoj jami pronašli smo ostatke cigala, a radi se o lako prepoznatljivom modernim ciglama, vjerojatno o onima koje koristili za ugradnju betonskih elemenata utvrđenja, koje se kasnije iskopali i bacili u podnožje brijega; i danas se još tamo mogu vidjeti. Obilazak pretpostavljene lokacije utvrde nije nas uvjerio da se baš ovdje nalazio Novi Zrin.

Tijekom našeg rada upoznali smo se s lokalnim vinogradarem, čija se klijet i vinograd prostiru na južnoj strani jarka-jaruge.⁵² Rekao je da je u vinogradu tlo mješovite konfiguracije, "kao da je područje nabijeno." Ovu pojavu tada smo protumačili time što je tlo na vinorodnom brijegu naplavne strukture, s mnogo kamenčića. Stojeći ispred klijeti, u dijelu dvorišta, koji se nalazi na obronku prema Muri, opazili smo terasu pravilnih linija. Nakon kratkog ispitivanja ustanovili smo da se na jugoistočnu stranu terase, u brežuljkastom uglu punom guštika, nadovezuje jedan drugi odsječak, pa taj komad zemlje dobiva oblik klina. Unatoč tomu što leži na prilično velikoj udaljenosti ispred jarka-jaruge, dakle izvan pretpostavljene lokacije utvrde, ipak smo pomoću GPS-a utvrdili njezine točke.

Nakon toga smo obišli brežuljak Kakonyu. Ravni vrh brežuljka, otprilike 300 metara dug i 150 metara širok, učinio nam se prikladnim za smještaj velikih šanaca, ali nismo našli nikakva traga njima. Gledajući s mjesta za koje smo pretpostavili da je lokacija utvrde, vinorodni brijeg i brežuljak koji se prostire istočno od kakonye, izgledali su nam značajno višima. Esterházyjev

⁵² Klijet vonogradara Istvána Tótha nalazi se na adresi Szentmihályhegy 73. Kako on kaže, nekad je bio na broju 80 (stari broj još se može vidjeti na zidu klijeti), ali su starenjem i umiranjem vlasnika klijeti toliko opustjele, da je trebalo ponovno numerirati one koji su ostali. Područje nekadašnjih vinograda pomalo ponovno osvaja šuma.

Slika 12: Profili šanaca izrađeni tijekom mjerenja iz listopada 2005.

opis nedvosmisleno odgovara ovom brijegu, pa smo se stoga nakon obilaska terena kući vratili s uvjerenjem da se Novi Zrin nalazio na području nekadašnje Kakonya-puszte.

Pravo iznenađenje doživjeli smo pri evaluaciji podataka. Oblik zemljane barijere oko dvorišta utvrde lagano nalikuje obliku šanaca nacrtanih na vojno-inženjerskom nacrtu, međutim opseg jarka-jaruge, koji smo izmjerili, ni iz daleka ne odgovara širini jaraka utvrde označenoj na nacrtu. Iznenađenje nam je uzrokovala terasa u obliku klina, izmjerena u vinogradu. Kad smo na temelju vojno-inženjerskog nacрта korigirali veličinu izvornog jaraka, mjesto i oblik terase pokazali su identičnost s polumjesecom ugrađenim u jarak utvrde. Ovo slaganje, kao i druge identičnosti u slikanju terena u vojno-inženjerskom nacrtu, nedvosmisleno dokazuje da se, u suprotnosti s našom pretpostavkom, lokacija Novog Zrina ipak nalazila u sjevernom kraju vinorodnog brijega, na mjestu označenom spomenikom. S namjerom da provjerimo našu konstataciju, u listopadu 2005. ponovno smo obišli teren. Izmjerali smo raspoznatljive ostatke polumjeseca i profil zemljane barijere. Sjeverna strana polumjeseca vjerojatno je sačuvala svoj izvorni oblik (profil šanca: A). Od podnožja šanca rubnik se isprva izdiže oko 35° , za 2-2,5 metara, zatim nakon uzdizanja od 15° i 1,5 metara, dostiže krunu šanca. Vjerojatno su tu stajali svi oni pleteni koševi iza kojih su se nalazili branitelji i njihovo vatreno oružje. Dio na 35-stupanjskoj strani šanca omogućio je pak braniteljima da pucaju po terenu ispred šanca. Nije to nekakav amaterski posao, nego obrambeni sustav koji nosi trag inženjerove ruke. I profil zemljane barijere svjedoči o nekadašnjem šancu (profil šanca: B). Mjesto za mjerenje namjerno smo izabrali s područja iza polumjeseca, gdje obala jaraka-jaruge napreduje u ravnoj liniji, te se zbog toga moglo pretpostaviti da čuva obalu izvornog jaraka. Profil smo izmjerili od dna jaraka do dvorišta utvrde. Kao rezultat tog mjerenja ocrtala se 40 metara široka i 4,5 metara visoka zemljana barijera. Jarak koji se prostire ispred nje, dva je metra dubok. Trenutno najviša točka zemljane barijere označuje središnju crtu profila nekadašnjeg šanca. Širina izvornog šanca vjerojatno je bila manja, a visina je mogla biti 1-1,5 metara veća. Bok na strani dvorišta utvrde nalazi se na 17 metara od središnje crte. Tu je erozija sprala, u izvornom obliku je ovaj bok mogao biti strmiji i uži, dakle kosina zemljane barijere pokriva jedan dio dvorišta. Bok na strani jaraka zanimljiviji je: širina barijere od ruba jaraka do središnje linije iznosi 23 metra. Vjerojatno i ovdje treba računati s ispiranjem materijala šanca, tako da kad to uzmemo u obzir, na obali jaraka, pod šancem trebamo pretpostaviti postojanje terase. Pažljivo iščitavši Esterházyjev opis, možemo naići na terasu. Turska vojska pak, nakon što je zauzela prednji bastion, "protjerala je naše iz jaraka utvrde i s grudobrana nazvanih falsa bracha, te su ih odlučno gonili i protjerali u gornje dijelove utvrde."⁵³ Esterházy dakle opisuje trorzinski sustav. Iznad jaraka, na terasi su stajali grudobrani falsa bracha, iza njih pak izdizao se šanac utvrde. O razmjerima ove strukture realnu sliku možemo dobiti tek nakon arheoloških iskapanja; na temelju izmjerenih vrijednosti, međutim, širinu terase možemo

⁵³ Esterházy, str. 167.

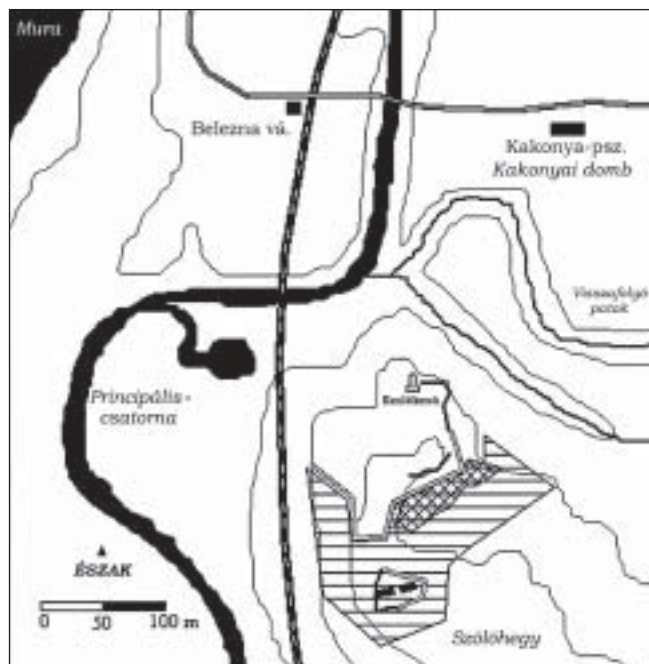
procijeniti na 10-15 metara, a visinu šanca na oko 6 metara. Na sekcijском crtežu "B" područje označeno prugama ocrtaiva sadašnje stanje, dok iscrtano područje označuje rekonstrukciju izvornog šanca.

Koristeći se tlocrtom utvrde iz vojno-inženjerskog nacрта, na licu mjesta smo pomoću GPS-a identificirali lokaciju i veličine jarka, šanaca i bastiona. Zanimljivo je bilo suočiti se s tim, da su se događaji ispriopovijedani u opisima opsade u stvarnosti odvijali na znatno manjem području, nego što bismo to mogli zamisliti na temelju teksta ili barem nacрта.⁵⁴ Tijekom obilaska područja zemljane barijere, na terenu se pojavilo nekoliko puščanih metaka kao i metaka pušaka za pucanje iz šanaca. Veći dio njih nosio je na sebi tragove oštećenja.⁵⁵

Iza svega ovog postavlja se pitanje, je li obilazak terena donio kakav rezultat? Odgovor je: svakako da. Premda smo na terenu isprva krenuli od pretpostavke da je utvrda bila na brežuljku Kakonya, nasuprot tomu uspjeli smo pronaći dokaz da je stajala na vinorodnom brijegu. To se u bitnom podudara s mišljenjem László-a Vándora i Pála Hrenkó-a, samo što oni nisu opisali ni jedan objekt na terenu, za koji bi se moglo dokazati da je ostatak utvrde. Tijekom našeg obilaska terena identificirali smo polumjesec koji može služiti kao polazna točka za daljnja istraživanja radi rekonstrukcije utvrde. S ovim ujedno možemo ispraviti grešku starije stručne literaturre, prema kojoj bi najviša točka nekadašnjeg utvrđenja bilo mjesto polumjeseca.⁵⁶ Najviša točka identična je s ostacima zapadnog bastiona utvrde.

Isto tako treba smatrati važnim rezultatom to što je obilazak terena izvan svake sumnje ustanovio vjerodostojnost i točnost Esterházyjeva vojno-inženjerskog crteža. Konačno, ali ne i najmanje važno, uspjelo nam je na nacrtu utvrditi rezultate mjerenja GPS-om te smo pomoću njih

Slika 13: Rekonstrukcijski crtež utvrde na temelju GPS-mjerenja, obilaska terena i Esterházyjeva nacрта. Nacrt prikazuje okolicu Kakonya-puszte i lokaciju Novog Zrina. Na vinorodnom brijegu debela tamna crta pokazuje siluetu zemljane barijere, dobro raspoznatljivije na terenu i izmjerene pomoću GPS-a; paralelna tanka crta označuje lokaciju šanaca, pretpostavljenu na temelju suvremenog vojno-inženjerskog nacрта; rešetke označuju područje jaruge; vodoravne pruge pak prikazuju osnovno područje fortifikacijskih jaraka, nacrtanih na temelju vojno-inženjerskih nacрта. U fortifikacijskim jarcima vidljiv je polumjesec (prednji obrambeni stroj), a njegov dio označen debelom i tamnom crtom izmjerili smo pomoću GPS-a. U unutarnjem dijelu polumjeseca nalaze se dva tamna pravokutnika koja označuju lokaciju vinogradareve klijeti i još jedne druge gospodarske zgrade. Južno od velikog zavoja potoka Visszafolyó prostire se jezero koje je Zrinski dao napraviti radi obrane utvrde. Cisterna Principális teče linijom nekadašnje lijeve obale Mure.

⁵⁴ Na drugom obilasku terena s nama su bila dva doktoranda vojne povijesti, iz doktorske škole vojnog učilišta "Zrínyi Miklós", B. Szabó János i Norbert Stencinger.

⁵⁵ Na području oko 70×25 metara našli smo 13 komada olovnih kugla različitog kalibra. Najmanji je promjera 12 mm i 9,7 g težine, dok je najveći promjera 19 mm i 38 g mase. Uzevši u obzir mjerne podatke, streljiva su pripadala barem peterim različitim vrstama vatrenog oružja.

⁵⁶ Hrenkó, op. cit., str. 133.

načinili rekonstrukciju utvrde, koja na današnju reljefnu konfiguraciju projicira one dijelove pomoću kojih se identificira utvrda. (Vidi ilustr. 14.) Prema suvremenim crtežima, i na istočnom boku polumjeseca stajao je bastion, kojemu pak nismo našli traga, štoviše danas se baš tamo prostire jaruga. Crtež ostalih građevina nema baš inženjersku točnost, ali nadamo se da će ponovljena terenska istraživanja i skora iskapanja proizvesti veću točnost.

REINTERPRETACIJA IZVORA

U svjetlu poznavanja terena već možemo ponovno interpretirati ono što je opisano u izvorima. Godine 1664. ispod sjevernog kraja vinorodnog brijega nalazio se pontonski most. Put koji vodi do riječnog prijelaza s jugam približno je išao linijom današnje željezničke pruge. Kao nastavak šanca utvrde, na zapadnom obronku vinorodnog brijega protezala se drvena palanka do Mure i zatvarala je put prema riječnom prijelazu. Ovo je mogla biti "donja ograda" utvrde, a njezinog spaljivanja prisjeća se Esterházy u pismu od 7. srpnja.⁵⁷ Šanci utvrde u prvom su redu služili za smještaj topova i streljiva. Jedan od najvažnijih elemenata obrambenog sustava bio je izvanredno širok i dubok jarak, iskopan na vrhu vinorodnog brijega, u koji su ugradili šance za pješaštvo. Ovo je, praktički, bilo mjesto na kojem se vodila i dobivala obrambena borba. Suvremeni nepoznati pisac dnevnika, koji je i sam tamo bio nazočan, više puta spominje žestoke borbe oko šanaca. Dne 24. lipnja ovo je zapisao u dnevnik: "Po noći su Turci zapalili šance, ali naši su brzo ugasili." U zoru 27. turci su opet napali šance: "Nijemce su istjerali iz šanaca, ali su nakon toga izbačeni iz njih pomoću mađarskih hajduka."⁵⁸ Za neposrednu obranu jaraka služio je prednji bastion u obliku klina, s kojeg se moglo pucati na njegovo područje i na prednji dio neprijateljeva položaja. U Esterházyjevu djelu, kod opisa gubitka utvrde, nalazimo potvrdu za goreopisanu strukturu obrane. Turci su isprva napadali prednji bastion: "Oko pedeset Turaka juriša na prednji bastion i, budući da ugarsku vojsku već pet dana nisu pustili u utvrdu, odande s golim mačevima tjeraju više od tristo naših vojnika, mnoge ubijaju i zauzimaju spomenuti prednji bastion."⁵⁹ Sljedeća rečenica ukazuje na pješaštvo koje se branilo u jarku utvrde: "Ne zadovoljivši se ovim, protjera on naše iz jarka utvrde i s grudobrana zvanih falsa bracha."⁶⁰ Pješaštvo koje se borilo u jarku poduprli su topovi preseljeni u bastione.⁶¹ Stoga, kad je eksplodiralo streljivo pohranjeno u najvećem bastionu, značilo je to katastrofu,⁶² budući da je time ozbiljno uzdrman i sustav paljbe branitelja. Novi Zrin jakim su učinili, ne debeli i visoki zidovi, ne zatvorenost utvrđenja, nego dobro razmješteno topništvo, kao i povezanost sa suprotnom obalom. Tako je bilo moguće da unatoč malom temeljnom prostoru utvrde, ipak značajan broj vojnika može sudjelovati u obrani. Znatan dio posade stalno je bio u službi na zidovima i na jarcima. Građevine⁶³ su koristili samo za kratak odmor, a 8. lipnja, kad je broj članova posade narastao na preko 1000, garnizon su svakodnevno mijenjale odmorne čete iz tabora od preko Mure.⁶⁴ Djelotvornost topništva pokazuje to, što su Turci, prema Esterházyjevu i Montecuccolijevu nacrtu, iskopali opsadne jarke tako da budu blizu jedni drugima, gusto raspoređeni, te su umjesto otvorenih juriša radije

⁵⁷ Esterházyjevo pismo iz Novog Zrina, datirano 7. srpnja 1664. Esterházy, str. 328.

⁵⁸ Nagy Iván, *Történeti apró emlékek*, u: *Magyar Történelmi Tár*, XXVII., Budapest, 1877., str. 272.

⁵⁹ Esterházy, str. 167.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ulogu topova potvrđuje i Čelebijin opis. Cselebi, str. 574-576.

⁶² Esterházy, str. 165-166; Nagy I., op. cit., str. 273.

⁶³ Građevine u utvrdu ocrta Esterházyjev crtež, a spominje ih i Čelebija. Cselebi, str. 591.

⁶⁴ Montecuccoli, op. cit., str. 432. Prema dnevniku nepoznata autora 30. lipnja u utvrdu se nalazilo 1200 njemačkih i 40 mađarskih hajduka. Nagy I., op. cit., str. 274.

eksperimentirali s minobacačkom vatrom.⁶⁵ Na otvoren napad odvažili su se tek onda kad su otkrili da su iz utvrde udaljeni topovi.⁶⁶ Zidovi i obrambeni sustav pružali su osiguranje u prvom redu od napada na hrptu vinorodnog brijega, onih koji dolaze iz smjera juga. S istoka je jezero onemogućavalo opsadu, a tursko je topništvo s brežuljka Kakonye učinkovito znalo razoriti bastion koji je gledao na tu stranu, kao i zidove. Pretrpljena oštećenja ne mogu se, naravno, usporediti s rušenjem neke tradicionalne zidne strukture, izgrađene od kamena, jer su šanci od nabijene zemlje jednostavno progutali topovske kugle.⁶⁷ Na jugozapadnoj strani vjerojatno nije bilo zidova, nego samo strana brežuljka koja se uzdizala prema Muri. "Budući da je izgrađena na malo višem brežuljku, oni koji dolaze iz smjera Međimurja teško joj se mogu približiti" – piše Esterházy.

Neposredno pred pad utvrde na Montecuccolijevu zapovijed posut je barut pod bastione, ali uslijed bijega navrat-nanos zbog turskog sveopćeg juriša 30. lipnja, nije ostalo vremena da se bastioni dignu u zrak.⁶⁸ Nakon zauzeća utvrđenja Turci su nakon višednevnog razmišljanja odlučili da će uništiti utvrdu, a taj posao su i proveli tijekom tri dana: "Jedva četiri dana je utvrda bila u neprijateljevim rukama, kada je na savjetovanju o toj stvari, odnosno na divanu, veliki vezir zapovijedio da se utvrda u potpunosti uništi i sruši; tek što je rekao, već se to dogodilo – piše Esterházy u spisu *Mars Hungaricus* – sljedećeg jutra nakon savjetovanja već su zapalili onaj barut koji su naši bili sasuli u podnožje bastiona, te su zidove, koji su se uz strahovit zvuk urušili, konačno uništili; ne zadovoljivši se svim ovim, bunar utvrde, koji ima izvrsnu vodu, do vrha su napunili kršćanskim mrtvim tjelesima, te su ih posuli zemljom pomiješanom s barutom. Time su napunili i jarak utvrde. Sve us svemu, tijekom tri dana turska je vojska uz neumoran trud tako upropastila utvrdu, da joj se više nije moglo naći traga, pa nije više izgledala kao naseljeno mjesto, nego je prije pružala prizor nekakvog zapuštenog brežuljka. Tako je ogroman trud grofa Zrinskog u cijelosti poništen za tri dana."⁶⁹

Ako se uzme u obzir današnje stanje, ponajprije napunjenost nekadašnjeg jarka upada u oči. Današnja nadmorska visina slaže se s visinom polumjeseca. Punjenje jarka daje smisao vinogradarevu iskazu, prema kojem je na području vinograda miješano tlo. Oblik zemljane barijere oko spomenika slijedi zidove nekadašnje utvrde, ali na temelju današnje visine može se prepostaviti da je rušenje bilo snažno. To što su zemljane barijere zadržale oblik utvrde, navodi na zaključak da su šance izradili od drvene građe brijega, učvrstili ih gredama i nabijenom zemljom, te su tako dali oblik šancu, slično kao u slučaju Bajcsavára, izgrađenog u blizini Novog Zrina, krajem 16. stoljeća, koji se spominje u pismu Zrinskoga Dvorskom ratnom vijeću, napisanom 1661. Bajcsavár su "isjekli" iz brežuljka koji se strmo spušta te su ga učvrstili dijelom ciglom, dijelom drvenim palanačkim zidovima.⁷⁰ Rušenje je uništilo ponajprije drveni skelet, a eksplozije su ponedje uništile čak i punjenje.

⁶⁵ Cselebi, str. 575.

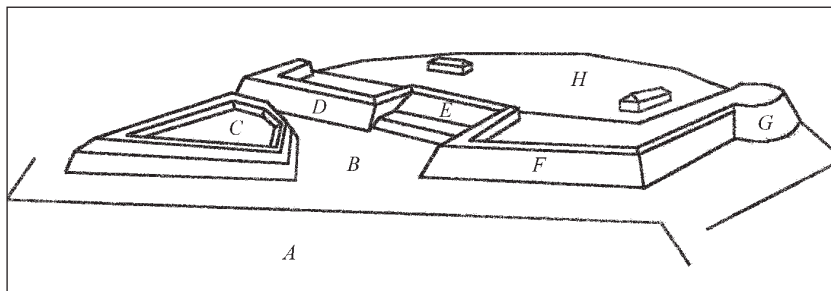
⁶⁶ Esterházy, str. 166; Nagy I., op. cit., str. 274.

⁶⁷ O ovome piše Čelebija. Cselebi, str. 574-575.

⁶⁸ Montecuccoli, op. cit., str. 432.

⁶⁹ Esterházy, str. 167-168. I Čelebija aludira na razmjere destrukcije: u divanu su odlučili da će "utvrdu spaliti paklenim ognjem od vrha do dna i njezin pepeo rasuti po zraku! Ovaj plan je proveden, ali je mnogo koštao." Cselebi, str. 591.

⁷⁰ Na 8 kilometara jugozapadno od Kaniže godine 1578. izgrađen je Bajcsavár (Weitschawar), od drvene građe i cigala. Vidi: Vándor László – Kovács Gyöngyi, Bajcsavár régészeti kutatása, u: Weitschawar Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítás a zalaegerszegi Göcsej Múzeumban, 2002. május 31 – 2002. október 31. Kiállítás a budapesti hadtörténeti Múzeumban, 2002. november 21 – 2004. január 31. (Szerk. Kovács Gyöngyi), Zalaegerszeg, 2002., str. 49–53.

Slika 14: Moguća rekonstrukcija Novog Zrina. (Legenda: A: vrh brežuljka. B: fortifikacijski jarci. C: polumjesec (prednji dio). D: zapadni bastion. E: kurtina. Ispred nje "falsa bracha." F: jugoistočni bastion. H: dvorište utvrde.)

Na temelju rekonstrukcije terena i utvrde, na ovoj točki treba konstatirati da Montecuccolijevo (i pukovnika Holsta, vojnog inženjera) mišljenje o utvrđi nije bilo neutemeljeno, jer u fortifikacijskim priručnicima 17. stoljeća ovakve nepravilne, iregularnima nazivane palanke, svrstavale su se među taborska utvrđenja. One općenito u stvarnosti i nisu služile za zaustavljanje vojski te su ih, u skladu s Montecuccolijevim tvrdnjama,⁷¹ obično brzo napuštali, ako bi se izrazito nadmoćan neprijatelj utaborio pred njihovim zidinama. Ni sam Zrinski svoju utvrdu nije počeo graditi računajući na opsadu cijele osmanske vojske, premda je nedvojbeno tijekom 1662. i 1663. poduzeo sve da je prikladno utvrdi. Utvrda predviđena za prijem 300-500 vojnika⁷² pokazala se preskučenom za 1200-1900 vojnika koji su se borili za vrijeme opsade, te ih je svaki dan trebalo mijenjati. Isto tako ne možemo odreći Zrinskom genijalnost što se tiče položaja Novog Zrina i opsade, jer turska vojska od skoro 40 000 vojnika mogla je pokrenuti neposredan juriš na utvrdu samo na obronku brijega, na jedva 200 metara širokom području. Širok i dubok jarak udaljio je opsjedatelje od zidova, otežao im je bušenje rupa za mine, ali je bio to povoljniji za mine iz suprotnog tabora. Unatoč tomu što je Montecuccoli podcijenio obrambene kapacitete utvrde, ne možemo zanemariti ni činjenicu da je uz potporu glavne vojske stacionirane u Međimurju bio u stanju opirati se napadačima cijeli mjesec.

(Prijevod s mađarskog na hrvatski jezik: Boris Nikšić, Zagreb)

⁷¹ "Ovakve su se tvrđave, koje su nekakvom rijekom odsječene od veze s vlastitim braniteljima, u sličnim situacijama prema generalnom pravilu obično evakuirale, a da nije bilo ustrajne obrane, obično su bivale napuštene, da ne bi skupa s utvrdom besmisleno izginula i vojska..." Montecuccoli, op. cit., II. sv., str. 431.

⁷² Prema memorandumu koji je Zrinski 17. srpnja 1661. uputio caru Leopoldu I., ranije je utvrdu branilo 120 njemačkih i 150 ugarskih vojnika, dok jedan izvještaj iz srpnja 1661. izvješćuje o posadi od 500 vojnika. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 221; Marczali, op. cit., str. 754.

SUMMARY

In this article, the authors have tried to pinpoint the actual fortification location of Novi Zrin stronghold, which existed in the period 1661 to 1664. Recent sources have confirmed and updated previous hypothesis that Novi Zrin stronghold had been built on the left bank of Mura river, nearby the confluence of Kanizsa and Mura tributary streams.

On 10 August 1664, a special king's envoy Simon Reninger accepted the peace treaty inside the Turkish military camp, its Chapter 6 defining the following: "Neither side in the conflict is allowed to rebuild the above said fortification, located opposite Kanizsa, nor provide supplies to its military crew, as this stronghold might encourage further rebellion".

This ended the war that had broken in 1663 for various reasons, one of them being the existence of Novi Zrin stronghold. The cause of war, *casus belli*, Novi Zrin had been built in 1661 on the left bank of Mura river, near the confluence of Kanizsa and Mura tributary streams, on the Turkish soil at the time. It was taken over by Turks on 30 June 1664, after a three-week siege and burnt to the ground on 7 July. It finally disappeared from the face of earth, even though further maps from early 18th century continued to mark it. There were numerous attempts later on to define the stronghold's location and geographic position. However, those attempts were not accompanied with proper identification of certain recognition points on today's location.

This article will be such an attempt, using graphics and satellite maps, in field research of the site. We hope this will contribute to success of future excavations.